اقتصاد کشاورزی/ جلد 3/ شماره‌ي 3/ صفحه‌هاي 65-49

نقش تعاونی‌های روستایی در کاهش هزینه‌هاي مبادله‌ي دریافت تسهیلات

سیدصفدر حسینی و محمد خالدی *

تاریخ دریافت: 1387/3/21 تاریخ پذیرش: 1387/5/17

چکیده

هدف اصلی این تحقیق بررسی نقش تعاونی‌ها در کاهش هزینه‌هاي دریافت تسهیلات مـالی بـراي خانوارهـاي روستایی است. برای این منظور، نخست اجزای هزینه‌هاي مبادله‌ي دریافت تسهیلات قرض‌الحسنه به تفکیـک موسسه‌هاي وام‌دهنده (بانک‌ها، صندوق‌هاي قرض‌الحسنه و تعاونی‌ها) برآورد و بررسی شـد. در مرحلـه‌ي بعـد، هزینه‌ی کل دریافت تسهیلات محاسبه و بین بانک‌ها، صندوق‌هاي قرض‌الحسنه و تعاونی‌ها مقایسه شده است. سپس با استفاده از روش نرخ بازده داخلی، هزینه‌هاي مبادله‌ي برآورد شده بـه نـرخ درصـدي هزینـه‌ي مبادلـه تبدیل شد. داده‌هاي استفاده شده از طریق مصاحبه و تکمیل 480 پرسش‌نامه در سال 1384 با روش نمونه‌گیری تصادفی چندمرحله‌اي از استان‌هاي مازندران، خراسان رضوي، لرستان و آذربایجان شرقی جمع‌آوري شد. نتـایج به دست آمده نشان می‌دهد که متوسط هزینه‌ي مبادله‌ی دریافت یک واحد (فقره) تـسهیلات قـرض‌الحـسنه از تعاونی‌ها برابر 97000 ریال و در قیاس با سایر موسسه‌هاي مقدار قابل توجهی پایین‌تر اسـت. نـسبت هزینـه‌ي مبادله‌ي دریافت تسهیلات به کل مبلغ وام نیز براي تعاونی‌ها برابر 8 درصد اسـت و در مقایـسه بـا بانـک‌هـا و صندوق‌هاي قرض‌الحسنه کم‌تر است. در مجموع می‌توان گفت تعاونی‌های روستایی می‌توانند نقـش مهمـی در کاهش هزینه‌هاي مبادله‌ی دریافت تسهیلات داشته باشند و دست‌رسی کشاورزان به تسهیلات را آسان کنند.

طبقه‌بندي **JEL** : **C8، C21، D1، Q14**

واژه‌هاي کلیدی: هزینه‌های مبادله، عقود اسلامی، بازار اعتبارات، خانوارهاي روستایی

* به ترتیب استاد دانشکده‌ي اقتصاد و توسعه‌ی کشاورزی دانشگاه تهران و استادیار موسسه‌ي پژوهش‌هاي برنامه‌ریزی، اقتصاد کشاورزی و توسعه‌ی روستایی

Email: hosseini_safdar@yahoo.com

مقدمه

برای بسیاری از کشورهای در حال توسعه، نوسازي کشاورزی با مقیاس کوچک به یک مساله‌ي مهم اقتصادي تبدیل شده است (بالیسکن[1]، 1993). یکی از موانع نوسازي و توسعه‌ی کشاورزی در این کشورها نبود نفوذ و گسترش فن‌آوري‌هاي جدید و پایین بودن نرخ پذیرش این فن‌آوري‌ها است. کم‌بود سرمایه و موانع دست‌رسی به بازارهای پول و سرمایه به عنوان عامل مهمی در پایین بودن نرخ پذیرش عنوان شده است. از روش‌هاي معمول براي برآورده کردن نیازهای سرمایه‌اي فن‌آوري‌های جدید، تامین اعتبار ارزان برای کشاورزان کوچک و خرده‌پا است. در سه دهه‌ي گذشته، اعتبارات کشاورزی یکی از ابزارهای اصلی سیاست‌گزاري براي رشد تولید و استفاده از فن‌آوري‌های نوین در توسعه‌ی کشاورزی بوده است (میتندورف[2]، 1986). افزون بر این، تسهیلات اعتباری یکی از لوازم اصلی فرآیند تجاری شدن اقتصاد روستایی محسوب می‌شود (بانک جهانی، 1990).

افزون بر این، تامین اعتبار برای نیازهای توسعه‌اي و گردش جاری فعالیت‌هاي کشاورزی، یکی از مطالبات مهم کشاورزان از دولت‌ها بوده است. بیش‌تر کشاورزان نمی‌توانند نیازهای مالی لازم برای فعالیت‌های تولیدی خود را در فصل زراعی و به موقع تامین کنند. قیمت نهاده‌ها در سال‌های اخیر رو به افزایش بوده است. در نتیجه، انتظار تامین منابع مالی برای عملیات زراعی با استفاده از منابع شخصی مشکل به نظر می‌رسد (ماسوکو و معروفو[3]، 2003). کشاورزان تسهیلات مورد نیاز خود را از نهادهای مالی مانند بانک‌ها و موسسه‌هاي اعتباري، وام گرفته و پس از فروش محصول (برابر قرارد بسته شده) آن را بازپرداخت می‌کنند. در بسیاری از کشورهای در حال توسعه، اغلب کشاورزان سرمایه‌ي لازم براي بازپرداخت وام‌ها را ندارند. این مساله در نواحی محروم‌تر که فرصت‌های کم‌تری برای کسب درآمدهای

1-Balisacan
2-Mittendorf
3-Masuko and Marufu

غیرکشاورزی وجود دارد، حادتر است. بنابراین، وجود نهادها و موسسه‌های مالی مناسب در روستاها یکی از لوازم اساسی توسعه‌ي اجتماعی، اقتصادی و فنی به حساب می‌آید. وجود چنین نهادها و موسسه‌هایی باعث به‌بود شرایط زندگی در نواحی روستایی می‌شود. مطالعات زیادی نشان داده است که دست‌رسی به خدمات مالی برای کاهش فقر روستایی در کشورهای درحال‌توسعه، یکی از دغدغه‌هاي اساسی و مهم کشاورزان است (کیواس و گراهام[1]، 1986).

مطالعات تجربی نشان می‌دهد که بخش رسمی مالی در بیش‌تر کشورهای در حال توسعه در ارایه‌ي خدمات بانکی و مالی به جوامع روستایی ناکام مانده است (یاورن[2]، 1992). در این کشورها، دریافت وثیقه‌هاي سنگین، سهمیه‌بندي اعتبارات، توجه به مشتریان پردرآمد و دادن وام‌های کلان و نیز طولانی و دیوان‌سالارانه بودن فرآیند دست‌رسی به تسهیلات در بخش رسمی همراه با مداخلات گسترده و ناکارآمد دولت در فرآیند تصمیمات، بیش‌تر کشاورزان روستایی را از دست‌رسی به خدمات نهادهاي مالی رسمی محروم ساخته است. از سوی دیگر، قدرت انحصار و مطالبه‌ي نرخ‌هاي سنگین سود در تامین اعتبار از سوی بخش غیررسمی، کشاورزان را با محدودیت‌هاي جدی مالی روبه‌رو کرده است. این در حالی است که بسیاری از موسسه‌هاي اعتباري کشورهای در حال توسعه متعلق به دولت بوده و با کارایی پایین همراه بوده است. کارکرد این موسسه‌ها با هزینه‌های سنگین دریافت، نرخ‌های پایین سود و مراحل پیچیده و دست‌وپاگیر اداری همراه است (آدمز[3]، 1982).

اولومولا[1] (1999) در تحقیق خود بیان می‌کند که هزینه‌هاي مبادله‌ي[2] وام‌گیری بالا موجب می‌شود که بسیاری از وام‌گیرندگان بالقوه از وام‌گیری خودداری کرده و یا وام‌ها را از منابع مالی غیررسمی جست‌وجو کنند. در مطالعات زیادی به این موضوع اشاره شده که هزینه‌ی مبادله یکی از عوامل دست‌رسی نداشتن فقرا و بنگاه‌هاي

1-Cuevas and Graham
2-Yaron
3-Adams

کوچک و متوسط به بازار اعتبارات است (گوئیا ابید[1]، 1991 در فیلیپین و احمد[2]، 1989 در بنگلادش). به طور کلی، هزینه‌های مبادله‌ی وام‌گیرندگان ممکن است عاملی مهم و محدودکننده برای وام‌گیرندگان کوچک و خرده‌پا در استفاده از وام‌های رسمی تلقی شود. بنابراین، لازم است به هنگام اجرای سیاست‌های جدید وام‌دهی توسط نهادها و سازمان‌ها، هزینه‌های مبادله‌ی وام‌گیرندگان و وام‌دهندگان مد نظر قرار گیرد. نتایج برخی از تحقیقات در ایران نشان می‌دهد که بازارهای محصولات بخش کشاورزی، بویژه بازارهای مالی در بخش کشاورزی دارای هزینه‌های مبادله‌ی نسبی بالا هستند (نجفی،1371؛ عرب‌مازار، 1379؛ رشیدی، 1375؛ صدر و عرب‌مازار، 1373؛ حسینی و خالدی، 1384 و 1387؛ حسینی و هم‌کاران، 1387؛ خالدی، 1386؛ و خالدی و هم‌کاران، 2007). این هزینه‌ها منجر به افزایش نرخ سود واقعی وام می‌شود که نتیجه‌ی آن به صورت کارایی پایین موسسه‌ی وام‌دهنده و دست‌رسی نداشتن کشاورزان به اعتبارات بروز می‌کند.

هزینه‌های مبادله شامل کلیه‌ی هزینه‌های آشکار و پنهانی است که در جریان یک مبادله به وجود می‌آید . بیش‌ترین شواهد اولیه‌ی تجربی در مورد هزینه‌های مبادله در ارتباط با بازارهای مالی (اعتبارات) بوده است. طبق تعریف، هزینه‌های مبادله در بخش مالی و اعتباری، تمام هزینه‌های غیرسود (غیربهره ای) وام‌گیرندگان و وام‌دهندگان در جریان دریافت و پرداخت وام است. به سخن دیگر، هزینه‌های مبادله در بخش مالی و اعتباری شامل هزینه‌های آشکار و پنهان طرفین مبادلات مالی و اعتباری است (آدامز، 1995).

در ایران، برابر قانون عملیات بانک‌داری بدون ربا و آیین‌نامه‌های اجرایی، بانک‌ها می‌توانند وجوه حاصل از انواع سپرده‌های بانکی را با شیوه‌های مختلف به کار گیرند. این شیوه‌ها را می‌توان در چهار گروه کلی عقود مشارکتی، عقود با بازده متغیر، عقود

1-Guia-Abiad
2-Ahmed

با بازده ثابت و قرض‌الحسنه قرار داد (موسویان، 1381). قرض‌الحسنه عقدي است که به موجب آن یکی از طرفین (قرض‌دهنده)، مقدار معینی از مال خود را به طرف دیگر (قرض‌گیرنده) تملیک می‌کند که قرض‌گیرنده مثل و یا در صورت عدم امکان، قیمت آن را به قرض‌دهنده برگرداند. بنابراین بانک‌ها یا دیگر موسسه‌هاي مالی می‌توانند در جایگاه قرض‌دهنده، مبلغ معینی را برابر ضوابط مقرر به افراد یا شرکت‌ها به قرض واگذارند و گیرنده متعهد می‌شود که معادل مبلغ دریافتی را باز پرداخت کند.

صندوق‌هاي قرض‌الحسنه نهادهاي غیررسمی هستند که پس از انقلاب توسعه یافتند. منابع مالی این صندوق‌ها از سپرده‌هاي قرض‌الحسنه، اعضاي صندوق‌ها و دیگر کمک‌ها و صدقه‌هاي اختیاري براي خشنودي خدا تامین می‌شود. به طور تقریب تمام این صندوق‌ها توسط وزارت کشور ثبت شدند. در این نهادهاي مالی نیمه‌رسمی نرخ سود موثر به هزینه‌هاي اداري محدود شده‌اند (جلالی نائینی، 2002). نهاد نیمه‌رسمی دیگر که اعتبارات را در اختیار کشاورزان قرار می‌دهد، تعاونی‌هاي روستایی است. شبکه‌ي تعاونی روستایی در ایران شامل 2941 تعاونی، با 4500868 عضو در 56252 روستا است. این تعاونی‌ها زیرشاخه‌هاي 27 اتحادیه‌ي استانی هستند (سازمان مرکزي تعاونی روستایی، 1384). تعاونی‌هاي روستایی وظایف چندگانه در زمینه‌ي‌هاي تولید، بازرگانی، ترویج و مالی را عهده‌دار هستند. توزیع وام‌ها بین اعضاي تعاونی‌ها یکی از وظایف این تعاونی‌ها است. منبع این وجوه، سپرده‌هاي اعضاي تعاونی و همین طور بانک کشاورزي است که تعاونی‌ها به عنوان نمایندگان بانک عمل می‌کنند.

بر اساس آن چه گفته شد، عمده‌ي تسهیلات پرداختی از طرف تعاونی‌ها و صندوق‌هاي قرض‌الحسنه از نوع عقود قرض‌الحسنه هستند. با توجه به ماهیت فعالیت در روستاها، خانوارهای روستایی اصلی‌ترین گروه هدف براي اعطاي تسهیلات قرض‌الحسنه هستند. تامین منابع مالی در روستاها یکی از لوازم اساسی

توسعه‌ی اجتماعی، اقتصادی و فنی به حساب می‌آید که باعث به‌بود شرایط زندگی در نواحی روستایی می‌شود. پس تامین مناسب اعتبارات روستایی از طریق ایجاد نهادهای جدید و یا اصلاح نهاده‌هاي موجود ضروري به نظر می‌رسد. همان گونه که مطالعات برخی کشورها نشان می‌دهد، عقیده بر این است که تعاونی‌های روستایی می‌توانند نقش مهمی در جهت تجهیز و توزیع مناسب اعتبارات روستاییان ایفا کنند. این مطالعه کوششی برای بررسی دقیق‌تر نقش تعاونی‌هاي روستایی در کاهش هزینه‌هاي مبادله‌ي دریافت تسهیلات است. براي این که امکان مقایسه‌ي موسسه‌هاي وام‌دهنده (بانک‌ها، صندوق‌هاي قرض‌الحسنه و تعاونی‌ها) وجود داشته باشد، فقط تسهیلات قرض‌الحسنه و هزینه‌هاي دست‌رسی به آن مطالعه شده است.

روش تحقیق

تسهیلات مالی مانند هر کالا یا خدمت دیگری دارای قیمتی است که سود نامیده می‌شود. منظور از هزینه‌ی مبادله در بازار اعتبارات، هزینه‌هایی است که افزون بر قیمت یا سود تسهیلات است و برای مبادله‌ی هر فقره تسهیلات یا هر واحد تسهیلات، یکی از طرفین مبادله متحمل می‌شود. این هزینه‌ها در طرف تقاضا یا وام‌گیرنده، هزینه‌هاي مبادله‌ي وام‌گیری نامیده می‌شود و متشکل از اجزای زیر است: 1) هزینه‌هاي مستقیم دریافت تسهیلات: کلیه‌ی هزینه‌هایی که به طور مستقیم در جریان مراجعه به بانک و دریافت تسهیلات تحمیل می‌شود؛ مانند هزینه‌هاي رفت‌وآمد به بانک، هزینه‌ی خوراک و اسکان؛ 2) هزینه‌هاي فرصت زمان صرف شده براي دریافت تسهیلات: هزینه‌هایی که برابر با ارزش فرصت زمانی از دست‌رفته‌ي وام‌گیرنده است. وام‌گیرندگان ناچارند که برای دریافت تسهیلات از هنگام جست‌وجو و ارایه‌ی درخواست تا دریافت آن و سپس برای پرداخت اقساط، مقداري از وقت خود را صرف کنند که این وقت می‌توانست در گزینه‌های درآمدزای دیگری در مزرعه یا خارج از مزرعه استفاده شود. با برآورد کل وقت لازم برای یک مبادله‌ي

مالی (برای مثال با ضرب تعداد ساعت در هر مراجعه در تعداد کل مراجعه‌ها) می‌توان آن را در هزینه‌ي فرصت یک ساعت زمان کشاورز (میانگین دست‌مزد هر ساعت کار در هر منطقه) ضرب و هزینه‌ی فرصت دریافت یک فقره تسهیلات را به دست آورد؛ 3) هزینه‌ي تهیه‌ي مدرك‌های لازم برای تشکیل پرونده: همه‌ی وجوهی که برای تشکیل پرونده در نزد موسسه‌ی اعتباری هزینه می‌شود؛ مانند تصاویر شناسنامه و مدرك‌های دیگر، تهیه‌ی عکس، خرید سفته و دریافت استعلام؛ 4) هزینه‌هاي اداري: مانند حق ثبت و حق تحریر دفاتر ثبت اسناد؛ 5) هزینه‌ي پرداختی به ضامن: کلیه هزینه‌هایی است که وام‌گیرنده باید برای ضمانت وام از سوی شخص ثالث بپذیرد و دیگر هزینه‌هاي فرآیند دریافت تسهیلات.

چنان چه هزینه‌ي مبادله‌ی هر یک از این اقلام با tc_j و کل هزینه‌هاي مبادله‌ي وام‌گیری با tc نشان داده شود، خواهیم داشت:

$$tc = \sum_{j=1}^{n} tc_j; \qquad j = 1, \cdots, n \tag{1}$$

که در آن n تعداد اجزای هزینه‌هاي مبادله است. با جمع هزینه‌هاي مبادله و هزینه‌هاي سود (ic)، کل هزینه‌ي تسهیلات را می‌توان به صورت زیر بیان کرد:

$$TC = ic + tc \tag{2}$$

که در آن TC بیانگر کل هزینه‌های سود و غیرسود (یا مبادله‌ي) دریافت وام است. در این رابطه tc به طور عمدهً مربوط به هزینه‌هایی است که از زمان درخواست تا زمان دریافت تسهیلات صرف می‌شود، اما ic کم‌کم تا پایان دوره‌ي بازپرداخت وام پرداخت می‌شود.

اگر تسهیلاتی به میزان L ریال از سوی یک موسسه‌ی مالی و اعتباری به یک کشاورز پرداخت شود و اصل وام ماهانه به صورت مساوی قسط‌بندي شود، مقداري

از اصل وام که هر ماه بازپرداخت خواهد شد، عبارت است از (روجاس و روجاس[1]، 1997):

$$l_t = L/T ; \qquad t = 1,\cdots,T \tag{3}$$

که در آن l_t مقدار بازپرداخت اصل وام در هر ماه (t) و T کل دوره‌ي بازپرداخت وام (بر حسب ماه) است. فرض قسط‌بندی برابر اصل وام به معنای آن است که $l_1 = l_2 = ... = l_T$.

هزینه‌ي سود با توجه به مانده‌ی تسهیلات در هر ماه محاسبه می‌شود و بنابراین این هزینه‌ها به مرور زمان کاهش می‌یابد. مقدار قسط قابل پرداخت در ماه t را می‌توان از رابطه‌ی زیر به دست آورد:

$$a_t = l_t + [L - l_t \times (t-1)] \times r_i \tag{4}$$

در رابطه‌ي بالا a_t مقدار قسط ماه t و r_i نرخ ماهانه‌ي سود است. جمله‌ي $L - l_t \times (t-1)$ مانده‌ی تسهیلات در ماه t است.

اینک، چنان چه هزینه‌هاي مبادله‌ي وام‌گیری از اصل تسهیلات کم شود، خالص تسهیلات دریافتی (NL) با لحاظ هزینه‌های مبادله به شرح زیر به دست می‌آید. بنابراین می‌توان نوشت:

$$NL = L - tc \tag{5}$$

در رابطه‌ي (5)، tc مجموع هزینه‌هاي مبادله‌ي وام‌گیری بوده و با توجه به بحث بالا به تفکیک اجزا برآورد می‌شود. پس از محاسبه‌ي مقدار خالص وام با استفاده از فرمول نرخ بازده داخلی می‌توان نرخ هزینه‌ي کل (R) را از رابطه‌ي زیر به دست آورد:

$$NL = \sum_{t=1}^{T} \frac{a_t}{(1+R)^t} \tag{6}$$

در رابطه‌ی بالا چنان چه به جای خالص تسهیلات، مقدار اسمی آن گذاشته شود، نرخ حاصل همان نرخ سود تسهیلات خواهد بود. اما در صورت وجود هزینه‌هاي

1 Rojas and Rojas

مبادله، NL کم‌تر از L بوده و در نتیجه نرخ به دست آمده بزرگ‌تر از نرخ سود پرداختی به بانک خواهد بود. به سخن دیگر، R هم شامل نرخ سود پرداختی به بانک r_i بوده و هم نرخ هزینه‌های مبادله‌ي وام‌گیری (r_{tc}) را در بر می‌گیرد. به گفته‌ی دیگر:

$$R = r_i + r_{tc} \quad (7)$$

تاکنون با داشتن نرخ سود (r_i) و نرخ هزینه‌ی کل (R) می‌توان نرخ هزینه‌ي مبادله را حساب کرد؛ یعنی

$$r_{tc} = R - r_i \quad (8)$$

مطابق رابطه‌ي (1)، هزینه‌هاي مبادله شامل اقلام مختلف است که سهم هر یک از آن‌ها را می‌توان به صورت زیر نشان داد:

$$s_j = \frac{tc_j}{tc} \quad (9)$$

که در آن s_j بیانگر سهم جزء jام از کل هزینه‌هاي مبادله‌ي وام‌گیری است.

اطلاعات و داده‌هاي مورد نیاز در سال 1385 از طریق نمونه‌گیری تصادفی ساده‌ي چند مرحله‌اي جمع‌آوري شده است. براي انتخاب نمونه، نخست 4 استان از بین 11 استان کشور[3] از شمال، جنوب، شرق و غرب به صورت تصادفی انتخاب شد. این انتخاب به گونه‌اي انجام شد که استان‌ها در مناطق چهارگانه‌ي کشور پراکنده باشد. استان‌هاي انتخاب شده در این مرحله خراسان، مازندران، آذربایجان شرقی و لرستان بود. در مرحله‌ي بعد تعدادي شهرستان از هر استان، چند بخش از هر شهرستان و سرانجام تعدادی روستا از هر بخش به شیوه‌ي تصادفی ساده انتخاب شد. آخرین مرحله، انتخاب 480 خانوار، مصاحبه با آنان و تکمیل پرسش‌نامه بود. با توجه به انتخاب تصادفی کشاورزان، این مطالعه شامل نمونه‌هایی از طیف‌هاي گوناگون از قراردادهای تسهیلات بود که به صورت تصادفی انتخاب و ارزیابی شد. این مطالعه تنها بر روي دریافت‌کنندگان تسهیلات قرض‌الحسنه، شامل 67 خانوار متمرکز شده است تا مقایسه‌ي موسسه‌هاي مالی مختلف امکان‌پذیر شود.

نتایج و بحث

در این بخش متوسط هزینه‌هاي مبادله‌ي دست‌رسی به تسهیلات قرض‌الحسنه محاسبه شده و سپس به تفکیک، موسسه‌های مختلف وام دهنده بررسی شده است. در جدول (1) مشخصات مبادلات مالی و متوسط هزینه‌هاي مبادله‌ي برآورد شده براي دریافت‌کنندگان تسهیلات قرض‌الحسنه ارایه شده است.

جدول (1). نتایج برآورد متوسط هزینه‌ي مبادله‌ی دریافت تسهیلات قرض‌الحسنه

نام متغیر	مقدار متغیر
متوسط مقدار تسهیلات تقاضایی (میلیون ریال)	5/18
متوسط مقدار تسهیلات دریافتی (میلیون ریال)	4/54
متوسط مدت انتظار برای دریافت تسهیلات (ماه)	3/21
متوسط نرخ سود (درصد در سال)	5/82
متوسط دوره‌ي بازپرداخت (ماه)	10/98
متوسط تعداد دفعات مراجعه برای دریافت تسهیلات	2/63
متوسط فاصله تا محل دریافت تسهیلات (کیلومتر)	16/52
متوسط زمان لازم براي هر مراجعه (ساعت)	2/25
متوسط هزینه‌ي مستقیم هر بار مراجعه (ریال)	10705
متوسط هزینه‌ي تهیه مدارک (فتوکپی، اسناد؛ استعلام‌ها، سفته و غیره) (ریال)	20441
متوسط هزینه‌ي حق ثبت و حق تحریر دفترخانه (ریال)	10415
متوسط هزینه‌ي پرداختی به ضامن (ریال)	34174
متوسط هزینه‌ي نظارت و کارشناسی بانک (ریال)	1491
متوسط سایر هزینه‌هاي تحمیل شده در جریان دریافت تسهیلات (ریال)	13827
میزان هزینه‌ي مبادله (ریال)	362641
نسبت هزینه‌ي مبادله به مبلغ وام (درصد)	12
نرخ درصدی هزینه‌ي مبادله	15/06

ماخذ: یافته‌های تحقیق

همان‌گونه که نتایج نشان می‌دهد متوسط مقدار تسهیلات دریافتی 4/54 میلیون ریال است که از مقدار تقاضا شده (5/18 میلیون ریال) کم‌تر است. متوسط مدت انتظار برای دریافت این تسهیلات حدود 3/21 ماه است؛ یعنی متقاضیان این نوع

تسهیلات باید حدود 100 روز صبر کنند تا وام قرض‌الحسنه‌ی خود را دریافت کنند که این زمان زیاد است.

طبق جدول (1)، هزینه‌ي مستقیم هر بار مسافرت به عنوان یک جزء مهم هزینه‌هاي مبادله، برابر با 10705 ریال برآورد شده است. جزء مهم دیگر، هزینه‌ي فرصت دریافت تسهیلات است که ناشی از زمان صرف شده طی هر بار مراجعه است. زمان صرف شده طی هر بار مراجعه حدود 2/25 ساعت است. متوسط فاصله تا محل دریافت تسهیلات نیز 16/52 کیلومتر است. متقاضیان این تسهیلات براي دریافت تسهیلات به طور متوسط حدود 2/5 دفعه به بانک مراجعه کرده‌اند که با توجه به هزینه‌های مستقیم و غیرمستقیم در هر مراجعه هزینه‌های بالایی را به آن‌ها تحمیل می‌کند. یکی دیگر از اقلام هزینه‌ها در فرآیند دریافت تسهیلات قرض‌الحسنه، هزینه‌ي تهیه‌ي مدارك (فتوکپی، اسناد؛ استعلام‌ها، سفته و غیره) و هزینه‌ي حق ثبت و حق تحریر دفترخانه است که به ترتیب 20441 و 10415 ریال برآورد شده است.

یافتن ضامن مورد نظر برای دریافت تسهیلات قرض‌الحسنه یکی از مشکل‌ترین مراحلی است که مانع دست‌رسی بسیاری از افراد به اعتبارات می‌شود. در بسیاری از موارد، متقاضیان ناچارند برای یافتن ضامن مبالغی را به صورت مستقیم یا غیرمستقیم هزینه کنند. نتیجه‌ی به دست آمده در این مطالعه نشان می‌دهد که متوسط هزینه‌ي پرداختی به ضامن 34174 ریال است.

هزینه‌ي مبادله‌ي کل به ازای هر فقره تسهیلات عبارت است از مجموع هزینه‌هایی که در فرآیند دریافت تسهیلات به دریافت‌کننده‌ی اعتبار تحمیل می‌شود. در پایین جدول (1) شاخص‌های مربوط به هزینه‌هاي مبادله‌ی دریافت تسهیلات قرض‌الحسنه ارایه شده است. براساس نتایج محاسبه شده، هزینه‌ي مبادله به ازاي هر فقره تسهیلات قرض‌الحسنه برابر 362641 ریال به‌دست آمده است که برابر 12 درصد کل وام دریافتی است. با توجه به روابط ارایه شده، نرخ هزینه‌ي مبادله که

قابل مقایسه با نرخ سود است، برابر 15/01 درصد محاسبه شد. در واقع وجود هزینه‌های مبادله باعث شده است که نرخ سود موثر برای کشاورزان چندین برابر شود. این هزینه‌ها هرچند قابل مشاهده و ملموس نیستند، اما در عمل هزینه‌هایی است که به دریافت‌کنندگان تسهیلات قرض‌الحسنه تحمیل می‌شود.

در جدول (2) مقدار متغیرهای مربوط به مشخصات مبادلات مالی بر حسب نوع منبع ارایه‌کننده‌ی تسهیلات قرض‌الحسنه ارایه شده و تفاوت بین متغیرها بین سه گروه مختلف با استفاده از آماره‌ي F، آزمون شده است. با توجه به این اطلاعات، اختلاف معنی‌داری بین مقدار تسهیلات دریافت شده از بانک‌ها، تعاونی‌ها و صندوق‌هاي قرض‌الحسنه وجود دارد. مقدار تسهیلات تقاضا شده و همین طور مقدار تسهیلات دریافت شده از بانک‌ها و صندوق‌هاي قرض‌الحسنه حدود چهار برابر تسهیلات دریافت شده از تعاونی‌ها است. در همه‌ي مبادله‌ها مقدار تسهیلات دریافت شده کم‌تر از متوسط تسهیلات تقاضا شده می‌باشد. نتایج به‌دست آمده نشان‌دهنده‌ی اختلاف معنی‌داري تعداد دفعات مراجعه برای دریافت تسهیلات و هم‌چنین زمان لازم براي هر مراجعه بین موسسه‌های مختلف مالی ارایه‌کننده‌ي تسهیلات قرض‌الحسنه است. تعداد دفعات مراجعه برای دریافت تسهیلات در مورد بانک‌ها 4/2 بار به ازای هر واحد تسهیلات است. این مقدار برای صندوق‌هاي قرض‌الحسنه و تعاونی‌ها به ترتیب 2/4 و 1/5 بار است. از طرف دیگر، زمان لازم برای هر مراجعه برای بانک‌ها و تعاونی‌ها (به ترتیب 1/61 و 1/75 ساعت) کم‌تر از صندوق‌هاي قرض‌الحسنه (2/75ساعت) است.

مقایسه‌ی هزینه‌هایی که کشاورزان در جریان دریافت تسهیلات از منابع مختلف متحمل شده‌اند نشان می‌دهد که هزینه‌ی مستقیم هر بار مراجعه براي یک وام در مورد بانک، بالاترین مقدار (22333 ریال) و حدود چهار برابر این هزینه‌ها براي صندوق‌هاي قرض‌الحسنه و سه برابر این هزینه‌ها برای تعاونی‌ها است. به نظر

می‌رسد قوانین، مقررات و بروکراسی (تشریفات دست‌وپاگیر اداری) موجود در بانک‌ها باعث افزایش این هزینه‌ها شده است.

سایر اقلام هزینه‌ای که در جریان مبادله‌ي تسهیلات وجود دارد نشان‌دهنده‌ي تفاوت بالای این هزینه‌ها بین تعاونی‌ها و منابع دیگری است که به ارایه‌ی تسهیلات می‌پردازند. این تفاوت هزینه‌ها، براي هزینه‌هاي مستقیم هر بار مراجعه و هزینه‌ي حق ثبت و حق تحریر دفترخانه معنی‌دار است. براي نمونه، هزینه‌ي حق ثبت و حق تحریر دفترخانه و هزینه‌ي پرداختی به ضامن برای دریافت‌کنندگان تسهیلات از تعاونی‌ها صفر (0) است. این در حالی است که در ارتباط با بانک‌ها به طور متوسط مبلغ 140000 ریال پول براي ضمانت وام و مبلغ 42666 ریال هزینه‌ي حق ثبت و حق تحریر دفترخانه پرداخت شده است که مقدار قابل توجهی است. در حالت کلی می‌توان نتیجه گرفت که بیش‌تر اقلام هزینه‌ای برای دریافت‌کنندگان تسهیلات از تعاونی‌ها به ازای هر واحد تسهیلات نسبت به دیگر مراکز پرداخت تسهیلات کم‌ترین مقدار را دارد.

در قسمت پایین جدول (2) متوسط هزینه‌هاي مبادله‌ی برآوردی به تفکیک منبع ارایه‌ي تسهیلات نشان داده شده است. نتایج به دست آمده نشان می‌دهد که نسبت هزینه‌ي مبادله به مبلغ وام و نرخ درصدی هزینه‌ي مبادله بین سه گروه مختلف دریافت‌کنندگان تسهیلات از بانک‌ها، تعاونی‌ها و صندوق‌هاي قرض‌الحسنه اختلاف معنی‌داري وجود دارد. متوسط هزینه‌های مبادله به ازای هر فقره تسهیلات دریافتی برای بانک‌ها و صندوق‌هاي قرض‌الحسنه به تقریب برابر و به ترتیب 457908 و 440865 ریال است. در حالی که متوسط هزینه‌هاي مبادله به ازای هر فقره تسهیلات دریافتی برای تعاونی‌ها پایین‌ترین مقدار (97325 ریال) و برابر با یک چهارم این هزینه‌ها براي بانک‌ها و صندوق‌هاي قرض‌الحسنه است. نسبت هزینه‌های مبادله به مبلغ تسهیلات نیز براي تعاونی‌ها کم‌ترین مقدار را دارد و برابر 8 درصد است. نرخ درصدی هزینه‌ی مبادله برای بانک‌ها 34/42 درصد است که در مقایسه با تعاونی‌ها 10/54 درصد و صندوق‌هاي قرض‌الحسنه9/01 درصد مقدار قابل توجهی بالاتر است.

جدول (2) نتايج برآورد متوسط هزينه‌ي مبادله‌ی دريافت تسهيلات قرض‌الحسنه به تفکيک موسسه‌هاي مالی

متغير	منبع ارايه‌ی تسهيلات			آماره‌ي F
	بانک‌ها	صندوق‌هاي قرض‌الحسنه	تعاونی‌ها	
تعداد تسهيلات	16	36	15	-
متوسط مقدار تسهيلات تقاضايی (ميليون ريال)	6/32	6/14	1/66	2/50
متوسط مقدار تسهيلات دريافتی (ميليون ريال)	5/59	5/51	1/08	2/44*
متوسط مدت انتظار برای دريافت تسهيلات (ماه)	2/40	3/08	4/40	1/20
متوسط نرخ سود (درصد در سال)	6/33	5/93	5/00	11/95*
متوسط دوره‌ي بازپرداخت (ماه)	8/73	14/11	5/86	8/77*
متوسط تعداد دفعات مراجعه برای دريافت تسهيلات	4/20	2/40	1/50	5/57*
متوسط فاصله تا محل دريافت تسهيلات (کيلومتر)	11/81	21/43	9/78	3/35*
متوسط زمان لازم براي هر مراجعه (ساعت)	1/61	2/75	1/75	0/58
متوسط هزينه‌ي مستقيم هر بار مراجعه (ريال)	22333	6610	8130	2/24*
متوسط هزينه‌ي تهيه مدارک (فتوکپی، اسناد؛ استعلام‌ها، سفته و غيره)	34100	21780	2660	1/84
متوسط هزينه‌ي حق ثبت و حق تحرير دفترخانه (ريال)	42666	420	0	2/71*
متوسط هزينه‌ي پرداختی به ضامن (ريال)	140000	1380	0	1/77
متوسط هزينه‌ي نظارت و کارشناسی بانک (ريال)	0	0	6660	1/53
متوسط ساير هزينه‌هاي تحميل شده در جريان دريافت تسهيلات (ريال)	6666	22770	0	0/87
ميزان هزينه‌ي مبادله (ريال)	457908	440865	97325	1/41
نسبت هزينه‌ي مبادله به مبلغ وام (درصد)	14	13	8	4/13*
نرخ درصدی هزينه‌ي مبادله	34/42	9/01	10/54	3/93*

ماخذ: يافته‌های تحقيق

علامت * نشان می‌دهد که بين گروه‌ها در سطح 10٪ اختلاف معنی‌داري وجود دارد.

نتیجه‌گیري و پیش‌نهادها

با توجه به نتایج به دست آمده می‌توان نتیجه‌گیري کرد که هزینه‌ي مبادله‌ي دریافت تسهیلات از تعاونی‌هاي روستایی و همین طور نرخ درصدی هزینه‌ي مبادله‌ی دریافت تسهیلات از این مراکز در مقایسه با بانک‌ها بسیار پایین است. این مساله ناشی از شناخت مدیران تعاونی‌ها از اعضاي آن‌ها و همین طور تسهیل فرآیند پرداخت و کاهش هزینه‌هاي اداري است؛ که در نتیجه بسیاري از هزینه هاي تحمیل شده به کشاورزان را کاهش می‌دهد. بنابراین، با توجه به گستردگی شبکه‌ي تعاون روستایی در سطح کشور، توصیه می‌شود که بانک کشاورزي و سایر بانک‌ها از تعاونی‌ها به عنوان ابزاري قوي، به صورت مستقیم یا غیرمستقیم، در تخصیص منابع اعتباري خود استفاده کنند. در این صورت هم هزینه‌هاي بانک کاهش می‌یابد و هم هزینه‌هاي تحمیل شده به کشاورزان طی فرآیند پرداخت تسهیلات به کم‌ترین اندازه می رسد.

یادداشت‌ها

1. Olomola
2. transaction costs

3. در تحقیقی که به وسیله‌ي رسول‌اف و هم‌کاران براي شناسایی سطوح نیازها و عوامل موثر در رضایت مشتریان بانک کشاورزی انجام گرفته است، کل استان‌های کشور بر مبنای ویژگی‌های جغرافیایی، قومیت، نژاد و فرهنگ آن‌ها به 11 استان و هر یک از استان‌ها نیز به سه شهرستان محدود تقسیم شده است (رك. رسول‌اف و هم‌کاران، 1380).

منابع

حسینی، س. ص. و خالدي، م. (1384). ارزیابی هزینه‌ي مبادله‌ي تامین اعتبارات کشاورزی برنج‌کاران استان مازندران. علوم و صنایع کشاورزی، 19 (1): 89-81.

حسینی، س. ص.، قربانی، م.، خالدي، م. و حسن‌پور، ا. (1387). ارزیابی آثار هزینه‌هاي مبادله بر واکنش عرضه‌ي تولیدکنندگان بخش کشاورزی؛ مطالعه‌ي موردي: تولیدکنندگان برنج. علوم و فنون کشاورزی و منابع طبیعی، 12 (43 (الف)) 250-239.

خالدي، م. (1384). ارزیابی آثار هزینه‌هاي مبادله بر رفتار تولیدکنندگان بخش کشاورزي. پایان‌نامه‌ي دکترا در رشته اقتصاد کشاورزي، دانشکده‌ي کشاورزي، دانشگاه تهران.

رسول‌اف، ج.، سیفی، م. و رشیدی، د. (1380). شناسایی سطوح نیازها و عوامل موثر در رضایت مشتریان: پیش‌نیازی برای اصلاحات ساختاری در نظام بانکی. مجموعه‌ي خلاصه‌ي طرح‌های تحقیقاتی بانک کشاورزی. بانک کشاورزی، 1383: 27-1.

رشیدي، د. (1375). برآورد هزینه‌ي تمام شده‌ي تسهیلات اعطایی از دیدگاه مشتریان بانک کشاورزی. پایان‌نامه جهت دریافت درجه‌ي کارشناسی ارشد در رشته‌ي مدیریت علوم بانکی، موسسه‌ي بانکداری ایران، بانک مرکزی.

صدر، س. ك. و عرب‌مازار، ع. (1373) افزایش کارایی در عرضه‌ي وجوه خدمات بانکی، بانک کشاورزی. مجموعه‌ي خلاصه‌ي طرح‌های تحقیقاتی بانک کشاورزی. بانک کشاورزی، 1383: 277-261

عرب مازار، ع. (1379). بررسی عرضه و تقاضای تسهیلات در بازار مالی روستایی ایران. مجموعه‌ي خلاصه‌ي طرح‌های تحقیقاتی بانک کشاورزی. بانک کشاورزی، 1383: 87-59.

موسویان، س. ع. (1381). طراحی سپرده‌های جدید در بانکداری بدون ربا. اقتصاد اسلامی، (7): 74-51.

نجفی، ب. (1371). بررسی برخی اثرات اعطای اعتبارات کشاورزی در استان فارس. گزارش طرح پژوهشی، دانشکده‌ی کشاورزی دانشگاه شیراز.

Adams, D. W. (1982). Physical examinations for rural financial markets in low income countries, Meyer's Memorial Lecture, Ohio State University.

Ahmed, Z. U. (1989). Effective costs of rural loans in Bangladesh, *World Development*, 17(3): 357-363.

Baliscan, M. A. (1993). Agricultural growth, landlessness, off-farm employment and rural poverty in the Philippines, *Economic Development and Cultural Change*, 41(3): 533-562.

Cuevas, C. E. and Graham, D. H. (1986). Rationing agricultural credit in developing countries: The role and determinants of transaction costs for borrowers. In Maunder, A. and A. Renborg, (eds.): Agriculture in a Turbulent World Economy, Hampshire: Grower Publishers.

Guia-Abiad, V. (1991). Borrower transaction costs and credit rationing in rural financial markets: The Philippine case, *Philippine Review of Economics and Business*, 28(1): 39-55.

Jalali-Naini, A. R. (2002). Financial development and growth. Working Paper, No. EC 8111557, Tehran: IRPD.

Khaledi, M., Hosseini, S.S., and Gray, R. (2007). The transaction costs of obtaining credit from Islamic banks in Iran. International Conference on Islamic Finance, 22-24 October 2007, Tehran, Iran.

Masuko, L, and Marufu, L. (2003). The determinants of transaction costs and access to credit. International Labor organization, ISBN 92-2-113743-0, ISSN 1609-8382.

Mittendorf, H.J. (1986). Promotion of viable rural financial systems for agriculture development, *Quarterly Journal of International Agriculture*, 26(1): 6-27.

Olomola, A. S. (1999). Determinants of smallholders' transaction cost of procuring non-bank loans in Nigeria, *Savings and Development*, 23(1): 95-108.

Rojas, M. and Rojas, L. A. (1997). Transaction costs in Mexico's preferential credit, *Development Policy Review*, 15:1-24.

World Bank. (1990). Issues in informal finance: In financial systems and development. Washington DC.

Yaron, J. (1992). Successful rural finance institutions. A World Bank Discussion. World Bank, Washington, USA. Paper No. 150.